The catalan way

Autor:
Data de publicació: 11-01-2020

L'expressió "a la catalana" és la versió resumida de "a la manera catalana". També els adjectius catalana i català qualifiquen diversos conceptes que poden anar des de receptes de cuina fins a entitats socials o polítiques, passant per les armes medievals o l'organització d'una galera medieval.

Catalana, català i a la catalana no sempre tenen una connotació positiva però, en la majoria de casos sí que és així. Un article com el present hauria de permetre conèixer alguns casos poc divulgats de l'ús dels termes indicats i precisar-ne el seu abast.

Els mèrits i demèrits associats als catalans cal, en molts casos, compartir-los amb mallorquins, valencians i aragonesos. Especialment en l'època dels papes Borja.

Contingut

1 Humor en el sentit més ampli

1.1 Enveja moderada
1.2 Pam i pipa

2 Venjança Catalana
3 Aforismes

3.1 Justícia
3.2 Venjança
3.3 Lengua parlada
3.4 Laboriositat i tenacitat catalanes

4 Aspectes legals

4.1 Cònsols i Consolats catalans
4.2 Dret català

5 Música

5.1 Escolania de Montserrat
5.2 Guitarra
5.3 Violins, Lutiers i la família Amati
5.4 Cordes catalanes
5.5 Rumba catalana

6 Literatura

6.1 Miguel de Cervantes Saavedra
6.2 Francisco de Quevedo

7 Ramaderia
8 Productes vegetals industrials
9 Cuina i gastronomia

9.1 Begudes
9.2 Begudes fredes
9.3 Embotits
9.4 Productes vegetals
9.5 Receptes

10 Tèxtil

10.1 Exemples
10.2 El cordill català en una novel·la de Hemingway

11 Farmàcia
12 Tecnologia
13 Arquitectura, edificis, entitats localitzades

13.1 Alfòndecs

13.1.1 Alfòndec d'Alexandria
13.1.2 Llotja o alfòndec dels catalans a Palerm

13.2 Torre dei Catelani
13.3 Església de Santa Maria de Montserrat a Roma .[100]
13.4 Església de Santa Eulàlia dels Catalans a Palerm
13.5 Sanlúcar de Barrameda

14 Noms geogràfics, de carrers i de places
15 Justes i torneigs medievals

15.1 Llances de justes de Barcelona

16 Galeres
17 Armes

17.1 Llances

17.1.1 "Lanciata catalana"

17.2 Dards
17.3 Armes blanques

17.3.1 "Stoccatta catalana"

17.4 Armes de foc

17.5 Granades

18 Vela i navegació
19 Carros i carruatges

19.1 Diligències als Països Catalans

20 Notes
21 Referències
22 Vegeu també

Humor en el sentit més ampli
Enveja moderada

" En el fondo de un barranco/ canta un negro con afán/ ay madre, quien fuera blanco/ aunque fuera catalán".[3]

Pam i pipa
Malgrat que el gest no té nom propi en castellà,[4] a alguns països com l'Argentina o l'Uruguai l'anomenen “pito catalán”, com a fruit d'exportació cultural d'aquest «gest típic català» donat per immigrants catalans a aquests països.[nota 1]

Venjança Catalana
Tot i el que puguin dir altres articles, la venjança catalana dels almogàvers cal reduir-la a dos fets puntuals:

l’extermini de tots els habitants de Rodosto, ciutat que havia protagonitzat l’assassinat a traïció de Roger de Flor i els seus companys
la persecució i carnatge dels alans que havien executat la traïció

Sense ignorar els probables abusos dels exèrcits conqueridors de l’època, els almogàvers no podien matar indiscriminadament a la gent que els donava de menjar. N'hi havia prou amb tenir-los sotmesos i atemorits amb l'escarment fet a Rodosto.

«
…e tots estaven richs e basts, que res no sembravem ne llauravem, ne cavavem vinya , ne podavem , e si culliem cascú any aytant vi com soliem , e aytant forment com civada. Així que cinc anys vixquem de renadiu…[6]
»

— Crònica de Ramon Muntaner.[7]

Aforismes

La Viquipèdia no és un recopilador de citacions o refranys. El projecte apropiat és Viquidites.

Aquesta pàgina o secció és candidata per ser moguda a Viquidites usant el procés d'importació. Verifiqueu les polítiques de Viquidites. Si la pàgina es pot escriure de nou com un article enciclopèdic, traieu aquest avís.

Els termes Catalunya, catalana i català (en llengües i grafies diverses) figuren alguns refranys derivats d'accions puntuals o de sentiments generalitzats per part d'un sector significatiu d'una determinada població. Els aforismes o les frases lapidàries poden ser encertades o desencertades, veritables o falses, permanents en el temps o efímeres. El fet és que moltes dites famoses sovint són esgrimides de forma literal, sense tenir en compte el seu significat autèntic ni el veritable abast temporal original. A continuació una petita mostra dels aforismes esmentats.

Justícia

En un refranyer toscà es recull "Giustizia catalana".[8], indicant una "justícia" molt rigurosa, arbitrària o del tot injusta.[9][10]

«
“La giustizia catalana mangia la pecora e la lana”. Proverbio nato nei tempi del governo spagnuolo.
»

— Racolta di proverbi toscani.[11]

Venjança
També sobre la venjança temible dels catalans hi ha frases de diferents regions pertanyents a l'actual Itàlia, que tenien un status polític diferent quan es va originar la frase.“Che ti raggiunga la vendetta dei catalani”.[12]

Lengua parlada
És notòria la frase de Jeroni Pujades:"Puix parla català, Déu li'n do glòria".[13]

Laboriositat i tenacitat catalanes
Una frase laudatòria i relativament coneguda exagera la capacitat dels catalans de treure fruit de terres molt pobres: "Los catalanes de las piedras sacan panes".[14] L'origen d'aquesta dita diuen que fou un poema de Francisco Gregorio de Salas.[15]

Aspectes legals
Cònsols i Consolats catalans

El tema dels consolats comercials catalans ha estat molt estudiat i pot consultar-se en l'article principal. Hi ha un tractat però, menys conegut -i en certa manera insòlit- que demostra una associació francesa-catalana sobre el consolat d'Alexandria el 1528.[16] En molts apartats del tractat només s'esmenten els catalans, i són catalans els “funcionaris” encarregats de controlar les mercaderies. Una lectura atenta hauria de demostrar que els mercaders francesos foren acollits sota el Consolat de catalans d'Alexandria.

Dret català
Música
Escolania de Montserrat
Guitarra

Article principal: Guitarra catalana

Algunes veus apunten que la guitarra va néixer a Catalunya. Per exemple, el 1487, el teòric musical flamenc Johannes Tinctoris va dir: “[...] aquest instrument inventat pels catalans que uns anomenen guitarra i altres, guiterna”. Tot i que l’instrument que descrivia s’assemblava més a un llaüt petit o a una guitarra morisca, que no pas a la guitarra que coneixem avui.[17] [18][19][20]

Violins, Lutiers i la família Amati
Segons algunes proves sembla versemblant que el fundador de la dinastia Amati era català i es deia Amat.[21][22]

Cordes catalanes
Hi ha referències molt antigues dels corders de viola mallorquins i catalans. A València també n'hi havia, sens dubte. Cordes elaborades a partir de budells de xai i pèl de cuca. Malgrat que pugui semblar un producte senzill la fabricació de cordes musicals de materials orgànics implica una tecnologia molt sofisticada. La denominació anglesa de "catlins" (catalanes), es relaciona amb les cordes de llaüt més gruixudes, les més difícils de produir. L'exportació de cordes musicals fou molt important.

Rumba catalana
Literatura

Article principal: Llista de referències catalanes en obres escrites

Tot i que l’article principal ofereix una bona mostra del tema, no és inútil recordar els millors elogis i les pitjors qualificacions de dos escriptors en castellà.

Miguel de Cervantes Saavedra

"...así me pasé de claro a Barcelona, archivo de la cortesía, albergue de los extrangeros, hospital de los pobres, patria de los valientes, venganza de los ofendidos, y correspondencia grata de firmes amistades, y en sitio y en belleza única".[23]

"Los corteses catalanes, gente enojada, terrible; pacífica, suave; gente que con facilidad da la vida por la honra, y por defenderlas entrambas se adelantan a si mismos, que es como adelantarse a todas las naciones del mundo".[24]

Francisco de Quevedo
Pel seu paper de fidel del comte d'Olivares, Quevedo va prendre clarament posicions contra la política catalana de la seva època, sobretot al final de la seva vida. Així alguns autors i crítics han considerat que era anticatalanista, arran de frases com: En tanto que en Cataluña quedase algun solo catalán, y piedras en los campos desiertos, hemos de tener enemigo y guerra..[25] Per la seva defensa alguns altres argumenten que aquesta frase pertany a la seva darrera obra, La rebelión de Barcelona ni es por el güevo ni es por el fuero, que va escriure des de la presó per complaure Felipe IV i el Comte Duc d'Olivares, a fi d'adular-los i que l'alliberessin.

Una altra frase exemplar contra els catalans: “Son los catalanes el ladrón de tres manos, que para robar en las iglesias, hincado de rodillas, juntaba con la izquierda otra de palo, y en tanto que viéndole puestas las dos manos, le juzgaban devoto, robaba con la derecha”.[26]
La rebelión de Barcelona ni es por el güevo ni es por el fuero. 1641, pamflet contra la revolta catalana de 1640: Son los catalanes aborto monstruoso de la política. Libres con señor; por esto el Conde de Barcelona no es dignidad, sino vocablo y voz desnuda. Tienen príncipe como el cuerpo alma para vivir; y como éste alega contra la razón apetitos y vicios, aquellos contra la razón de su señor..."[27]

Ramaderia

Ruc català.[28]
"Catalan donkey"-[29]

Guarà català

"Catalonian jack".[30][31]

Productes vegetals industrials

Suro.

"Catalan cork".[32]

Barrella.
Arrel de bruc.
Cànem
Espart
Lli

Cuina i gastronomia
Begudes

Ampolla de rom Bacardí .

Aiguardent

Aiguardent català al "salvatge oest"

L'escriptor de novel•les d'aventures Thomas Mayne Reid, esmenta en diverses obres l'aiguardent català: "...Fortunately, I carried with me a flask of Catalan brandy..." ("...Per sort portava un flascó d'aiguardent català...".[33][34][35][36] Reid indica, en una ocasió, el color d'aquell aiguardent: "...golden Catalan...".[37]

A Mèxic.

Un escriptor francès, Gabriel Ferry, en una obra de ficció que recull set anys d'estada a Mèxic, parla del "Catalonian refino" i d'un coltell català: "The American was just finishing a bottle of Catalonian refino while the Mexican slowly sipped some iced tamarind water..."... "... The banker had on the table by him a Catalonian knife, with an edge as keen as a razor...".[38] El terme "refino" indica la varietat més refinada d'aiguardent. I, l'esment d'un ganivet fabricat a Catalunya, suposa un nivell d'exportacions a Mèxic d'eines de tall catalanes important o una fama reconeguda.

En llibres de cuina mexicans, l'aiguardent de referència és català.[39][40][41] Amb alguna recepta amb aiguardent de Castella. També hi ha llibres "històrics" que parlen del "catalán refino".[42]

Vichy Catalan

Begudes fredes

Francesc Franco de Xàtiva
Francesc Micó

Embotits

Botifarra catalana, varietat de botifarra, en determinats contextos anomenada simplement catalana.

Productes vegetals

Els productes vegetals que inclouen termes geogràfics -concrets o genèrics- relacionats amb els Països Catalans són molt nombrosos. També són nombrosos els productes que, sense cap referència geografica directa en la denominació, són originaris del territori esmentat i que impliquen un reconeixament indirecte (per exemple: les olives arbequines, les ametlles llarguetes o marcones, el raïm Macabeu,...etc).

A continuació s'ofereix una llista de productes vegetals comestibles.

Safrà. El seu conreu a Catalunya i l'exportació foren molt importants en època medieval.[43][44]

"Zafferano catalano".[45]
"Catalan saffron".[46]

Raïm

"Catalanu".[47]

Prunes

pruna catalana toscana verda
pruna catalana groga

"susina catalana"[48]

pruna catalana violada

Receptes

Crema cremada. Crema catalana.

"Mangiar bianco alla catalana".[49]
"Cibarium album catellionicum".[50]
1592. "Pollastri allà cathelana".[51]
1846.[52]
1878. Perdrix a la catalane.[53]
Crema catalana.[54]
"Formaggio allà catalana".[55]
"Mirausto allà catalana".[56]
"Zucche alla catelana".[57]
"Brogne catelane".[58]
Fideus.[59]
Macarrons.

"Macheroni ala catelana".[60]
Menjar blanc. 1560: "Mangiar bianco ala catelana".[61]

"Per cuocere starne al modo catelano".[62]

Tèxtil

La confecció dels teixits és un tema molt extens i relacionat amb altres temes significatius. Qualsevol exposició només és un esborrany resumit. El resum podria començar a la Tarraconense en època romana. Plini el Vell parlava de la qualitat local dels teixits de lli.[63] Una passada ràpida parlant de les robes de llana, de seda, de fil, de cotó, de cànem i d'espart dels temps anteriors a la Revolució Industrial a Catalunya exigiria esmentar dotzenes de termes i dedicar molt d'espai per a explicar-los una mica. Des d'aquell període, exposar breument la indústria tèxtil consolidada (amb fàbriques, telers mecànics i obrers) tampoc no seria gens fàcil.

En aquest apartat es presenten únicament alguns exemple puntuals, recollits de forma aleatòria.

Exemples

1490.Leonardo da Vinci posseïa "un catelano rosato" (Leonardo da Vinci: Codex madrid II, foli 4 verso, llistat de roba "in cassa al munistero").[64][65][66]

Catalana (prenda de vestir)

"Catelano"?[67][68]

Flassada catalana.[69]

"Castaloine"[70]
"Casteloigne"
"...una coperta di Catalogna finíssima...".[71]

Barretina.

Bonnet catalan.[72]

"Red-capped and red-girdled Catalan fishermen".[73]

Catalonian bonnet.[74]
Cappello catalano.[75][76]

1850."Mante Catalane, en una revista de modes.[77]
1866. "Catalan", mena de barret en una revista de modes.[78]
"Catalogne".[79][80][81][82][83][84]
"Saya catalana".[85]
Cotonia

El cordill català en una novel·la de Hemingway

En l'obra "El vell i el mar", Ernest Miller Hemingway parla del "...bon cordill català...". La cita elogia, de forma implícita, la indústria catalana dels corders i cordillers. També indica l'ús del cordill com a llinya a l'illa de Cuba.[86]

Farmàcia

1565. Herba escurçonera contra picades d'escurçó.[87]
1686. Pharmacopoea cathalana siue Antidotarium barcinonense restitutum et reformatum.[88]

Tecnologia

Farga catalana
Terrat a la catalana
Volta catalana
1872. Pasta mineral catalana per a esmolar navalles d'afaitar.[89]
1875. Descripció i estudi de fargues catalanes.[90]
Paper.

"Papier catalan" (1840).[91]

Arquitectura, edificis, entitats localitzades

Pati de l'Almodí de Xàtiva.

Sala de contractacions de la Llotja de Mar.

Alfòndecs
Alfòndec d'Alexandria

1480-1484. Fèlix Fabri, un dominic nascut a Zurich, feu dues peregrinacions a Terra Santa i escrigué una crònica dels seus viatges. A Alexandria s'hostatjava a l'alfòndec dels catalans. En aquella època no hi havia a l'edifici ni mercaders ni mercaderies. Però funcionava com a hostal i mantenia la capella en servei. Els alfòndecs dels genovesos i venecians funcionaven de forma activa.[92]

La descripció de Fabri és curta però significativa. L'alfòndec era semblant a un convent, amb un "claustre" molt gran envoltat de magatzems (botigues,[93] en el sentit de magatzem,[94] segons una altra referència) a peu pla i cambres en el primer pis.

«
Ad fonticum etiam Januensium venimus et valde pretiosam et magnam capellam ibi invenimus, in qua Deum laudavimus. Post illa in domum et fonticum Cataloniorum, ubi nostrum erat hospitium, ingressi etiam capellam visitavimus, et finem processioni illi fecimus et ad prandium sumendum accessimus...Convertimus ergo nos primo ad considerandum merces et dispositionem fontici nostri Cataloniorum , sed illo tempore nec merces nec mercatores ibi erant, nisi pauci. Est tamen fonticus curia grandis, cum multis habitaculis per circuitum, sicut monasterium.
»

— Fratris Felicis Fabri Evagatorium in Terræ Sanctæ, Arabiæ et Egypti .

1489. L'alfòndec català seguia funcionant com a hostal: "Furono poi licenziati, e con certi Fiorentini che avevano Mercanzie se ne andarono al Fondaco dei Catelani, ove furono molto bene accolti . I Veneziani, i Genovesi, e gli Anconetani similmente avevano in Alessandria i loro Fondachi, e i loro ..."[95]

1528. Tractat de comerç entre Solimà I el Magnífic i els cònsols de catalans i francesos.[96]

Llotja o alfòndec dels catalans a Palerm

Torre dei Catalani a Bolonya.

«
Da man sinistra vi è la Loggia della nazione catalana. Questa è una grandissima stanza, serrata con quattro gran grade di ferro, che serrano quattro archi voltati sopra colonne di marmo ed eminenti. Vì si ascende per quattro scalini, d'onde si signoreggia la Loggia dei Genovesi. È coperta, e vi è dentro un cortile con sedile ed alberi di naranzi, ed una fonte di marmo. Quivi tengono i signori Catalani molte sedie , per sedere essi ed altri negozianti, con decoro di detta nazione.
»

— STORIA DEI BANCHI DELLA SICILIA. VITO CUSUMANO. Roma 1887.[97]

Torre dei Catelani
Aquest edifici de Bolonya era d'una família Catalani.[98][99]

Església de Santa Maria de Montserrat a Roma .[100]
Església de Santa Eulàlia dels Catalans a Palerm
En documents oficials era anomenada "Chiesa di Santa Eulalia della nazione Catalana".[101][102]

Sanlúcar de Barrameda
L'any 1340 hi havia un centre comercial català. Probablement amb un responsable (cònsol) i un conjunt d'edificis comercials (alfòndec, hostal,...). Parlant de Jaume Fredera, el document diu: " ...habitatore de Sent luqar de berramida, que ospes(sic) est dicti loci Catalanorum".[103]

Noms geogràfics, de carrers i de places

Catalan Bay a Gibraltar.
Via Catalana a Roma.[104]

Rua Catalana a Nàpols.[105]
Rue des Catalans a La Ciotat
Anse des Catalans a Marsella.[106]
Miami. Catalonia Avenue.[107]

Justes i torneigs medievals

Pere el Gran a Palerm en una obra de Boccaccio.[108]

"Armeggiare alla catalana", en el sentit d'un deport de luxe.[109]

Llances de justes de Barcelona
Per a unes justes "d'estaferm", organitzades a Valladolid l'any 1606, s'importaren llances de Barcelona.[110]

«
Más de dos meses duraron los ensayos para la fiesta del estafermo y el aderezar y aparejar lo necesario; habiendo enviado á Barcelona por lanzas, en razón de hacerse allí mejores que en ninguna otra parte.
»

— Noticia de un precioso códice de la Biblioteca Columbina. Pàgina 31.

Galeres
La designació genèrica moderna "galeres de la Corona d'Aragó" és inexacta i poc descriptiva de la realitat medieval. Fins a Ferran el Catòlic, les galeres de la Corona d'Aragó eren catalanes, valencianes o mallorquines. Sovint eren propietat de les institucions locals (Generalitat, municipis...). A vegades eren de propietaris particulars. Es posaven al servei del rei, però aquest no n'era el propietari. Durant una època prou llarga la fama de les galeres catalanes fou reconeguda per molts.

Benedetto Cotrugli.[111]

«
Galea vogia III hommini per bancho ogi, et have XXVIII et XXVIIII banchi. Le fuste vogano dui remi per bancho, et queste sonno de più qualitate de longeçe, ad beneplacitum XII, XVI, XX, XXIIII etc... Et realmente quisto modo de galee ando aptissimamente la nation Catallana et sondo aptissimi allo governo de quelle, perché le altre nationi armano solamente alli bisogni, et li Catalani al continuo fando lo misterio, et ciascheduno ne sa in parte et li Catallani in totum.
»

— De navigatione. Benedetto Cotrugli.

Martí de Viciana.[112]

«
Y assí hallamos que, en galeras, los catalanes han hecho más cosas buenas que ningunas otras nasciones, por donde resulta el refrán: “Que si en galera se haze cosa buena, el capitán á de ser catalán”.
»

— Martí de Viciana: Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia.

Armes
Llances

1310-1312. Segons la Crònica de Dino Compagni, Messer Corso Donati, (cap dels güelfs negres de Florència) va morir d’una estocada de llança catalana a la gola (“il quale la seconda volta li diè d’una lancia catelanesca nella gola...”)..[113][114]

1378-85.”Di che uno con una lancia catalana, sopraggiungnendolo gli diè per la gola, e subito morì.”

"Lanciata catalana"
Cop de llança mortal.[115][116]

Dards

Dard català.

El dard fou l'arma més important dels almogàvers. En portaven una parell i els llançaven amb força i precisió.
"Dardo catellano".[117]

Armes blanques

"Coltell cathalanesc ".
"Cathelana"
"Couteau catalan
"Coltello catalano"
Espases als Presidios de l'Alta Califòrnia.

1781-1782. Per a l’armament del Presidio de Santa Bárbara (Califòrnia) es desestimen les espases de Toledo i es demanen espases alemanyes, valencianes o de Barcelona, més adequades per a tasques militars.[118] Segons informe de Felipe de Neve (traduït a l’anglès per Richard S. Whitehead):”... Uniforms are in deplorable shape due to the fact that supply ships have not arrived. Much of the equipment is defective. Safeties on the pistols are inoperative and swords of Toledo steel are tempered so high that they could break into pieces if used carelessly”. (Traducció: “Les espases de Toledo están tan trempades que poden trencar-se a trossos si s’usen descuradament”).[119]

"Stoccatta catalana"
Estocada mortal. Vegeu Miquelot de Prades.[120][121][122][123]

Armes de foc

1675. “Gispeliers” francesos, armats amb carrabines inspirades en les de “xispa” catalanes. Sébastien Le Prestre de Vauban insistia que les "gispes" catalanes eren millors que els fusells de l'època.[124][125]
1678. Elogi de les “gispes” catalanes.[126]

«
“... m'envoyerent dire qu'ils voyoient un homme dans le grand chemin de Barcelonne à Gironne, qui avoit la mine d'estre quelque chose, & à qui l'on voyoit une gispe sur l'épaule, qui est une espece de fusil, mais beaucoup meilleur & plus juste.”.
…m'enviaren a dir que veien un home al camí ral de Barcelona a Girona, que tenia tota la pinta de ser algú important, i que duia una “xispa” penjada a l'espatlla, que és una mena de fusell, però millor i més precís…
»

— Relation de ce qui s'est passe en Catalogne. -Paris, G. Quinet 1678
Per..... de Caissel.

1725. Alexander Pope en una nota sobre la seva edició del drama Otel·lo escrigué: “The finest arms in the world, the Catalonian Fusees (els fusells catalans)”.[127]
Lord Byron: “The unerring rifle of the Catalan...”[128]

1789. Definició del terme “escopeta” en un diccionari en português: “Escopeta : Espingarda usada dos miqueletes atiradores mui certeiros, das montanhas de Catalunha”.[129] Vegeu Pany de Miquelet.

Granades

Magrana de pólvora (1433). L’estol d’Alfons el Magnànim que salpà cap a Sicília, va carregar a Barcelona moltes “magranes de mà” primitives (200.000 unitats!!).[130][131][132][133]

«
“...Encara portava .CC. mília magranes de coure plenes pólvora, e com hi metien foch fien gran remor , e, com se trenquaven los troços, fien tant de mal que metien per terra a quants toquaven...” .
»

— Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim .

Magranes de vidre en el setge de Tarragona (1811), foren llançades contra els francesos moltes granades de vidre

negre fabricades a Mataró: uns quants milers. Eren més efectives i temibles que les de ferro.[134][135]

Vela i navegació

”Falucca” de pesca de San Francisco. Amb "Catalan rig" o "Catalan sail".

Contoval. En aquest article es parla de les ordinacions que limitaven la càrrega dels vaixells. Per motius de seguretat les limitacions es referien a unes marques ben visibles que permetessin el control des de l'exterior. Encara actualment, a Venècia anomenen "catèlanes" dues ratlles blanques pintades a les bandes d'una barca.
Barca catalana.

La llibertat de comerciar sense traves especials amb Amèrica va permetre una expansió molt important de la marina mercant catalana. Segons Laborde (1827) hi havia catalans i barques catalanes en molts indrets del món. I no eren rars els viatges d’aquelles barques cap a Amèrica.[136] Les barques catalanes podien ser contemplades i comparades amb altres embarcacions semblants o diferents. Velocitat, solidesa, qualitats marineres,... I molts testimonis foren favorables a les embarcacions catalanes i als pilots catalans.[137][138]

A la vila de Masnou, entre una població d'uns 4000 habitants, hi havia 800 capitans de vaixell.
Segons testimoni de Joseph Tastu, un pilot català de 14 anys (un pràctic) es disposava a fer el seu tercer viatge a l'Havana en una tartana.[139]

Falutxos elàstics d'Arenys.[140]
1932. Patí de vela o Patí Català.[141]

Carros i carruatges

1810. Anunci de la venda d'un carro cobert català en un diari de Madrid.[142]
1818. "Carro catalán"[143]
1848. "Carro catalán" adoptat per l'exèrcit espanyol.[144]

Diligències als Països Catalans
Les primeres diligències dels Països Catalans apareixen el 1815 per a comunicar Reus i Barcelona,[145][146] a iniciativa del comerciant Josep Brunet. El 1840 es fundà la Societat de Diligències i Missatgers de Catalunya. Realitzaven el servei de transport de persones i del correu. El cotxe tenia una capacitat de vuit persones. Malgrat la competència del ferrocarril, les diligències continuaren el seu camí durant tot el segle XIX realitzant les rutes per on no passava el tren. Cal tenir en compte que la primera línia de ferrocarril que s'instal·là als Països Catalans fou el 1848 per unir Barcelona i Mataró.

1818.[147]

«
“ El establecimiento de diligencias y mensagerias de Cataluña principió en Barcelona en 16 de junio de 1818, fundando una compañía de Catalanes, en virtud de real permiso de 5 de abril anterior, una diligencia dos veces por semana de ida y vuelta de Valencia; y en julio del mismo año le fue confiada la conducción de la correspondencia pública. En octubre de 1819 empezó á admitir asientos para continuar desde Valencia á Madrid, con la diligencia que

empezó á corres en aquel trecho.
A principios del año 1819, la compañía estableció carruages de carguío llamados mensagerias de la diligencia, para el trasporte de géneros y viajeros desde Barcelona a Valencia y více-versa".

»

— Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España. Pascual Madoz .

Notes

La descripció morfològica del "pam i pipa" indica que opera amb la mà oberta, com un ventall, davant del nas. A l'Argentina i Uruguai es coneix com a "pito catalán".[5]

Referències

Désirée Kleiner-Liebau. Migration and the Construction of National Identity in Spain. Iberoamericana Editorial, 2009, p. 76–. ISBN 978-84-8489-476-6.
Dominic Keown. A Companion to Catalan Culture. Tamesis Books, 2011, p. 16–. ISBN 978-1-85566-227-8.
El Cine en Cataluña: Una aproximación histórica. Promociones y Publicaciones Universitarias, 1993. ISBN 978-84-477-0204-6.
Aragay, Ignasi. «El cos és el missatge». Ara.
Payrató, Lluís. «La exportación más curiosa que conozco de gesto catalán es la del gesto de burla que denominamos 'fer pam i pipa'». Universitat de Barcelona. [Consulta: 2 juny 2015].
DCVB : Renadiu
Ramón Muntaner. Crónica catalana de Ramon Muntaner: texto original, y traducción castellana, acompañada de numerosas notas. Jepús, 1860, p. 418–.
Francesco Lena. Prouerbi italiani, e latini, raccolti già da Francesco Lena della Congregazione della Madre di Dio. per il Longhi, 1694, p. 292–.
Prefazioni agli Annali d'Italia, 1756, p. 271–.
Lodovico Antonio Muratori. Delle Antichita Estensi ed Italiane trattato di Lodovico Antonio Muratori .... Stamperia Ducale, 1717, p. 1–.
Giuseppe Giusti; Gino Capponi Raccolta di proverbi toscani: nuovamente ampliata da quella. Le Monnier, 1871, p. 148–.
Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Jornades Científiques; Maria Teresa Ferrer i Mallol Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana. Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 113–. ISBN 978-84-7283-670-9.
Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Miscel•lània Germà Colón. L'Abadia de Montserrat, 1994, p. 175–. ISBN 978-84-7826-646-3.
Charles baron Davillier. Spain. S. Low, Marston, Low, and Searle, 1876, p. 3–.
Poetas liricos del siglo XVIII. Coleccion formada e ilustrada por Leopoldo Augusto de Cueto ; tomo 3. Rivadeneyra, 1875, p. 532–.
Des Consultats À L'Étranger Tels Qu'ils Ont Été Institués ... Partie I. A. Asher, 1838, p. 239–.
De inventione et usu musice. JOHANNES TINCTORIS BRABANTINUS.
La Sonora. «La guitarra catalana». TV3. [Consulta: 23 novembre 2014].
Scripta musicologica. Ed. di Storia e Letteratura, p. 929–. GGKEY:SLB3QX033AC.
TimothyJ. McGee. Instruments and their Music in the Middle Ages. Taylor & Francis, 5 juliol 2017, p. 57–. ISBN 978-1-351-56272-0.

Felipe Pedrell. Diccionario técnico de la música. Editorial MAXTOR, 2009, p. 499–. ISBN 978-84-9761-637-9.
How, when and where the specific technological features of the violin family appeared. Christian Rault, Michaelstein, 2007
Miguel de Cervantes Saavedra. El ingenioso Hidalgo Don Quixote de LaMancha. Aquado, 1839, p. 428–.
Miguel de Cervantes Saavedra. Trabajos de Persiles y Sigismunda. Librería de San Martín, 1859, p. 214–.
Polo, Xavier. "Todos los catalanes son una mierda". Editorial Proa, 2009, p. 41. ISBN 8484375730.
Francisco de Quevedo. Obras de don Francisco de Quevedo Villegas, 1: colección completa. Impr. y Estereot. de M. Rivadeneyra, 1852, p. 284–.
Francisco Gomez de Quevedo Villegas. Obras, colección completa, ordenada por A. Fernandez-Guerra y Orbe (F. Janer)., 1859, p. 281–.
Jean Sadaka. L'Âne, symboles, mythes et caractères. Mon Petit Éditeur, 5 desembre 2013, p. 52–. ISBN 978-2-342-01657-4.
Valerie Porter; Lawrence Alderson; Stephen J.G. Hall Mason's World Encyclopedia of Livestock Breeds and Breeding, 2 Volume Pack. CABI, 9 març 2016, p. 42–. ISBN 978-1-84593-466-8.
National Live Stock Journal. George W. Rust, 1875, p. 47–.
The National Live-stock Journal: A Monthly Publication Devoted Exclusively to Live-stock Interests. Deparate Departments for Horses, Cattle, Sheep, Seine, Poultry, and the Dairy .... Stock Journal Company, 1875, p. 47–.
The Post Office Directory of Chemists and Druggists: Containing Lists of the Chemists and Druggists Throughout England, Manufacturing Chemists, Wholesale Druggists, Patent Medicine Vendors and Manufacturers, and Every Trade in Connection Therewith. Kelly, 1870, p. 393–.
Mayne Reid. The Hunter's Feast,or Conversations Around the Camp Fire. Carleton, 1871, p. 144–.
Thomas Mayne Reid; Émile : de La Bédollière; Gustave Janet Les tirailleurs au Mexique le capitaine Mayne Reid. G. Barba, 1860, p. 14–.
Mayne Reid. The rifle rangers. M. A. Donohue, 1856.
Mayne Reid; Juan António SEGRESTÁA Los tiradores en Méjico. Episódio de la guerra en 1847 ... Traducción de J. A. Segrestáa. Imprenta de J. A. Segrestáa, 1863, p. 355–.
Mayne Reid. White Chief: A Legend of North Mexico. Carleton, 1875, p. 109–.
Louis Ferry G. de Bellemare. Vagabond life in Mexico, by Gabriel Ferry, 1856, p. 142–.
Cocina sin cocinera : coleccion de las mejores y mas escelentes recetas. Imprenta de Juan Nepomuceno del Valle, 1844, p. 1–.
Antonia Carrillo. Nuevo y sencillo arte de cocina, reposteria y refrescos. Imprenta de Santiago Perez, 1836, p. 1–.
Nueva cocinera mexicana: ó, Excelente coleccion de las mejores recetas. Luis Heredia, 1841, p. 101–.
Andrés Cavo; Carlos María de Bustamante Los tres siglos de México durante el gobierno español, hasta la entrada del ejército trigarante, obra escrita en Roma. L. Abadiano y Valdés, 1836, p. 318–.
EL CULTIU I EL COMERÇ DE SAFRÀ A CATALUNYA DURANT L'EDAT MITJANA. PERE VERDÉS PIJUAN. Departament de Ciències Històriques: Estudis Medievals. Institució Milà i Fontanals - CSIC Barcelona.
Mario Del Treppo. Els Mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa al segle XV. Curial, 1976. ISBN 978-84-7256-088-8.
Maria Giagnacovo. APPUNTI DI METROLOGIA MERCANTILE GENOVESE: Un contributo della documentazione aziendale Datini. Firenze University Press, 2014, p. 273–. ISBN 978-88-6655-682-4.
Eliyahu Ashtor. Levant Trade in the Middle Ages. Princeton University Press, 14 juliol 2014, p. 162–. ISBN 978-1-4008-5316-8.
Atti dell' Accademia Gioenia di scienze naturali di Catania. Universita, 1835, p. 1–.
Vocabolario metodico-italiano parte che si riferisce all'agricoltura e pastorizia arti ed industrie che ne dipendono. P. Carrara, 1870, p. 111–.
LIBRO DE ARTE COQUINARIA COMPOSTO PER LO EGREGIO MAESTRO MARTINO.
Jaume Fàbrega i Colom. Cuina i cultura del gust al País Valencià: El patrimoni culinari. Universidad de Alicante, 1 abril 2019, p. 253–. ISBN 978-84-9717-656-9.
Iacomo Donati. Della B. Agnese Rappresentat. Tragica. Giovanni Fiorina, 1592, p. 26–.
French Domestic Cookery, combining economy with elegance, and adapted to the use of families of moderate fortune, by an English Physician, 1846, p. 334–.
La Chasse Illustrée. Firmin Didot., 1878, p. 358–.
Federico Roveda. Ristoranti & delicatessen di Romagna (2009-2010). La guida per scoprire i luoghi del gusto. Smartieditrice, 2008, p. 161–. ISBN 978-88-95150-04-8.
Cristoforo di Messisbugo. Libro novo nel qual s'insegna a far d'ogni sorte di vivanda, 1610, p. 12–.
Terence Scully. The Opera of Bartolomeo Scappi (1570): L'arte et prudenza d'un maestro cuoco (The Art and Craft of a Master Cook). University of Toronto Press, 22 gener 2011, p. 91–. ISBN 978-1-4426-9217-6.
Epulario, il quale tratta del modo del cucinare ogni carne, vccelli,&pesci d'ogni sorte, etc. [By Giovanni de'Rosselli.]. Messina, 1606, p. 15–.
Agostino Gallo. Le vinti giornate dell'agricoltura, et de' piaceri della villa di m. Agostino Gallo. appresso Camillo, 1573,

p. 110–.
Manuel Sanchís Guarner. Aproximació a la història de la llengua catalana: creixença i esplendor. Salvat Editores, 1980. ISBN 978-84-345-4102-3.
Monumenti di storia patria delle provincie modenesi: serie delle cronache. P. Fiaccadori, 1868, p. 218–.
Jaume Fàbrega Colom. Cuina monàstica. Editorial Mediterrània; SL, 21 febrer 2013, p. 193–. ISBN 978-84-9979-279-8.
Epulario, il quale tratta del modo del cucinare ogni carne, vccelli,&pesci d'ogni sorte, etc. [By Giovanni de'Rosselli.]. Messina, 1606, p. 8–.
Histoire naturelle de Pline. F. Didot freres, fils et cie, 1865, p. 712–.
Leonardo; Carlo Pedretti The Literary Works of Leonardo Da Vinci. University of California Press, 1977, p. 332–. ISBN 978-0-520-03329-0.
Leonardo, La Gioconda y Martorell. José Luís Espejo.
Walter Isaacson. Leonardo Da Vinci. Simon & Schuster UK, 17 octubre 2017, p. 297–. ISBN 978-1-4711-6677-8.
Dizionario Italiano-inglese E Inglese-italiano Ad Uso Di Ambedue Le Nazioni: Colla Pronunzia E Coll'accento Su Tutte Le Parole Delle Due Lingue E Con Una Breve Grammatica Dell'etimolgia Di Ciascun Idioma. Barbéra, 1869, p. 85–.
Changing Patrons: Social Identity and the Visual Arts in Renaissance Florence. Penn State Press, p. 214–. ISBN 0-271-04814-X.
Antonio Blanco Sánchez. La lengua española en la historia de California: Contribución a su estudio. Cultura Hispánica, 1971.
Édouard Le Héricher. Histoire et glossaire du normand : de l'anglais et du franc: d'après la méthode historique, naturelle et étymologique. Aubry, 1862, p. 226–.
Causa, 1824, p. 5–.
M. V. de Chausenque. Les Pyrénées ou voyages pédestres dans toutes les régions de ces montagnes depuis l'Océan jusqu'à la Méditerranée.... Noubel, 1854, p. 247–.
Sir William James Tyrone Power; William Tyrone Power Recollections of a Three Years' Residence in China: Including Peregrinations in Spain, Morocco, Egypt, India, Australia, and New-Zealand. Richard Bentley, 1853, p. 45–.
Jerrold Vernon; Grace Horsley Darling Grace Darling, the maid of the Isles [by J. Vernon]., 1839, p. 358–.
Atanasio Bidera. Al dittatore dell'Italia meridionale, Giuseppe Garibaldi: redentore dei popoli oppressi; carme. Stamp. del Vaglio, 1860, p. 314–.
Arlecchino giornale-caos di tutti i colori, 1862, p. 1102–.
Jane Thomas (née Pinhorn). The London and Paris ladies' magazine of fashion, ed. by mrs. Edward Thomas, 1850, p. 22–.
THE LADIEZ GAZETTE OF FASHION: CONTAINING NEARLY EIGHTY SUPERBLY ENGRAVED FIGURES OF FRENCH AND ENGLISH COSTUME, 1866, p. 79–.
L'origine de la catalogne : éclairage linguistique. Claude Poirier.
Gérard J. Gauthier. La Carcasse de Navire, 1645-1995: La Rouche. G.J. Gauthier, 1994. ISBN 978-2-921570-24-4.
Denis Diderot; Briasson Encyclopédie: ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, 1780, p. 243–.
Thomas Lavoie; Louis Mercier; Claude Verreault 1902-2002, la Société du parler français au Canada cent ans après sa fondation: mise en valeur d'un patrimoine culturel. Presses Université Laval, 2006, p. 89–. ISBN 978-2-7637-8255-3.
Dictionnaire universal du commerce: contenant tout ce qui concerne le commerce qui se fait dans les quatre parties du monde ... Ouvrage postume du sieur Jacques Savary des Bruslons ... Continué sur les mémoires de l'auteur, et donné au public par m. Philemon Louis Savary ... Nouvelle edition. Tome premier (-troisième): C-K, 1741, p. 755–.
R - Z, 1877, p. 393–.
Cascabel, 1875, p. 130–.
The Old Man and the Sea; Ernest Hemingway : "...good Catalan cordel...".(anglès)
Nicolas Monardes. Dos libros. El vno trata de todas las cosas que traen de nuestras Indias Occidentales, que siruen al vso de medicina, ... El otro libro, trata de los medicinas marauillosas que son contra todo veneno, la piedra Bezaar, y la yerua escuerçonera. Con la cura de los venenados. ... Agora nueuamente copuestos por el doctor Niculoso de Monardes medico de Seuilla, 1565.
Juan Alos. Pharmacopoea cathalana siue Antidotarium barcinonense restitutum et reformatum .... ex Typographia Antonij Ferrer & Balthasari Ferrer Bibliopolarum, 1686, p. 188–.
Los Españoles de Ogaño: colección de tipos de costumbres dibujados á pluma por los señores Alcalde Valladares, Corrales, Collantes ... y otros .... Librería de V. Suarez, 1872, p. 191–.
Album Du Cours de Métallurgie Professé a L'école Centrale Des Arts Et Manufactures .... J. Baudry, 1875, p. 103–.
Archives du Commerce ..., 1840, p. 1–.
Fratris Felicis Fabri Evagatorium in Terræ Sanctæ, Arabiæ et Egypti peregrinationem. sumtibus Societatis literariæ stuttgardiensis, 1843, p. 163–.
Jean-Marie Pardessus. Collection de lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle ...: Droit maritime de Venise et des pays appartenant à la monarchie autrichienne, des États pontificaux, du royaume des Deux-Siciles, de la Sardaigne, de la Catalogne, de l'Aragon, de Valence et de Majorque. 1839. Imprimerie royale, 1839, p. 475–.

DCVB: Botiga.
Giovanni Mariti. Illusrazioni !] in un anonimo viaggiatore del secolo 15. Giovanni Mariti], 1785, p. 12–.
Well-Connected Domains: Towards an Entangled Ottoman History. BRILL, 27 juny 2014, p. 74–. ISBN 978-90-04-27468-6.
Storia dei banchi della Sicilia . Cusumano, Vito.
Salvatore Muzzi. Annali della città di Bologna: dalla sua origine al 1796. Tipi Di S. Tommaso D'Aquino, 1843, p. 94–.
Giovanni Gozzadini. Delle torri gentilizie di Bologna e delle famiglie alle quali prima appartennero. Nicola Zanichelli, 1875, p. 209–.
Girolamo Francini. Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma, col movimento delle guglie et gli aquedotti ... Nuov. corr. ed ampliate da Santi. Guglielmo Facciotto, 1595, p. 1–.
Napoli. Ferdinando 3. di Sicilia, e 4. di Napoli Re delle Due Sicilie, di Gerusalemme ec. infante delle Spagne duca di Parma, Piacenza, Castro ec. Gran Principe ereditario di Toscana ec. ec, 1815, p. 2–.
Francesca Capano; Maria Ines Pascariello; Massimo Visone La Città Altra. Storia E Immagine Della Diversità Urbana: Luoghi E Paesaggi Dei Privilegi E Del Benessere, Dell'isolamento, Del Disagio, Della Multiculturalità. Ediz. Italiana E Inglese. FedOA - Federico II University Press, octubre 2018, p. 315–. ISBN 978-88-99930-03-5.
Antonio Ortega Villoslada. El reino de Mallorca y el mundo Atlántico, 1230-1349: evolución político-mercantil. Netbiblo, 2008, p. 240–. ISBN 978-84-9745-326-4.
Joan F. Mira. Nosaltres i els italians: discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2004-2005. Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 14–. ISBN 978-84-7283-741-6.
Benedetto Croce. España en la vida italiana del Renacimiento. Editorial Renacimiento, 2007, p. 60–. ISBN 978-84-8472-268-7.
Italie manuel du voyageur par K. Baedeker: L'Italie septentrionale jusqu'à Livourne, Florence, Ancone et l'île de Corse et les chemins de fer conduisant de France, de Suisse et d'Autriche en Italie, 1870, p. 29–.
Proceedings: Third Session. Environmental Protection Agency, 1971, p. 7–.
Giovanni Boccaccio. Il Decameron. Itimat, 1703, p. 746–.
Marco Antonio Mambelli. Osservazioni della lingua italiana raccolte dal Cinonio illustrate ed accresciute dal cavaliere Luigi Lamberti. Volume primo [-quarto], 1809, p. 9–.
Noticia de un precioso códice de la Biblioteca Columbina; algunos datos nuevos para ilustrar el Quijete; varios rasgos ya casi desconocidos, ya inéditos de Cervantes, Cetina, Salcedo, Chaves, y el Bachiller Engrava, 1864, p. 31–.
Benedetto Cotrugli. De Navigatione. (Transcripció de Piero Falchetta.
Joan Iborra. Martí de Viciana: Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino. Universitat de València, 3 febrer 2016, p. 477–. ISBN 978-84-370-9385-7.
Gabriele Rossetti. La Divina Commedia di Dante Alighieri con Comento Analitico, 1826, p. 262–.
Dino Compagni. Cronaca fiorentina dal 1280 al 1312. Fiaccadori, Pietro, 1842, p. 135–.
Pulcinella finto bravo, overo Amor per Vendetta, Comedia [in three acts and in prose]., 1728, p. 16–.
Naples. Vocabolario napoletano lessigrafico e storico [Vincenzo De Ritis]: 1. Stamperia Reale, 1845, p. 294–.
Wolfgang Schweickard. Derivati da nomi geografici (A - E). De Gruyter, 31 juliol 2013, p. 413–. ISBN 978-3-11-169943-1.
Richard S. Whitehead; Donald C. Cutter; Santa Barbara Trust for Historic Preservation Citadel on the Channel: The Royal Presidio of Santa Barbara, Its Founding and Construction, 1768-1798. Santa Barbara Trust for Historic Preservation, 1996. ISBN 978-1-879208-02-5.
Arms and Armament.Presidios of California. Michael R. Hardwick.
Nunzio Perciabosco. Il Giulio Cesare in Egitto, overo la vendetta giurata in premio del tradimento opera tragicomica. Di D. Nunzio Perciabosco. Consagrata alla grandezza dell'eccellentiss. signore Giovanni 6. di Ventimiglia, ... per Gio. Francesco Chracas, 1716, p. 118–.
Pompeo Sarnelli. Posilecheata de Masillo Reppone de Gnanopoli. Al virtuosiss. signore ... Ignazio de Viues. presso Giuseppe Roselli, 1684, p. 84–.
)1673">Matteo ; da Chieti> Agostini (; da Chieti>). Guglielmo acceso fondatore della congregatione di Monteuergine dell'ordine di San Benedetto, opera scenica di Matteo Agostini, dedicata all'illustrissimo signor D. Camillo di Dura ... appresso Gioseppe Piccini, 1673, p. 81–.
Raffaele D'Ambra. Vocabolario napolitano-toscano domestico di arti e mestieri del professore Raffaele D'Ambra. a spese dell'autore, 1873, p. 410–.
Le Spectateur militaire; Recueil de science, d'art et d'histoire militaires. Au Bureau Du Spectateur Militaire, 1857, p. 285–.
Études sur le passé et l'avenir de l'artillerie: Histoire des progrès de l'Artillerie. Dumaine, 1863, p. 17–.
De Caissel; Sauvé Relation de ce qui s'est passé en Catalogne, Depuis le commencement de la Guerre jusques à la Paix [par De Caissel]. I. [-II] partie. En la Boutique de G. Quinet, 1678, p. 116–.
William Shakespeare; Alexander Pope; Sir Thomas Hanmer The Works of Shakespear: In Six Volumes. J. and P. Knapton, 1745, p. 540–.
George Gordon N. Byron (6th baron.). The works of the rt. hon. lord Byron, 1824, p. 276–.

António de Morais Silva. Diccionario da lingua portugueza: composto. Na impressão regia, 1831, p. 742–.
Mateu Rodrigo Lizondo. Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim. Universitat de València, 28 novembre 2011, p. 184–. ISBN 978-84-370-8296-7.
DCVB: magrana
Caoursin, Guillelmi «Guillelmi Caoursin [sic Rhodiorum Uicecancellarij: obsidionis Rhodie urbis descriptio]» (en latin). . Reger, Johann, active 1486-1499, printer, 1, 1501, pàg. 60.
Hauf i Valls, Albert Guillem «Una versió valenciana quatrecentista desconeguda de la Obsidionis Rhodie de Guillaume Caoursin» (en latin/catalan). Caplletra: Revista Internacional de Filologia. UV, 15, 1993, 1993, pàg. 1-37.
CONTRERAS. Sitio de Tarragona, lo que pasó entre los franceses el general---que la defendió, sus observaciones sobre la Francia y noticia del nuevo modo de defender las plazas. Ibarra, 1813, p. 99–.
Catalonia (Spain). Junta Superior. Manifiesto de la Junta Superior de Cataluña, sobre la pérdida de Tarragona, y sus resultas en el primer exército, 1811, p. 25–.
Alexandre de Laborde. Itinéraire descriptif de l'Espagne. Firmin Didot, 1834, p. 185–.
The British Journal. Aylott & Jones, 1853, p. 132–.
Rogerson and Tuxford. The Farmer's Magazine, 1852, p. 75–.
Société de géographie (France). Bulletin de la Société de géographie. Delagrave, 1837, p. 334–.
Robert KIPPING. Elementos de construcción de velas. Imp. de T.Fortanet, 1860, p. 332–.
Ricard Pedreira Font. Navegando en patín a vela. Paidotribo, 5 setembre 2019, p. 20–. ISBN 978-84-9910-885-8.
Diario de Madrid. Tomas Jordan, 1810, p. 472–.
Antonio AMAR. Informe sobre la mejora de la cría de caballos dado el supremo consejo de la guerra. A. Roca, 1818, p. 23–.
Reglamento Para La Instruccion Especial De Los Gegimientos De Artilleria, 1874, p. 41–.
Gutiérrez González, Antonio. Manual de diligencias. Madrid: Imprenta y Fundición de Eusebio Aguado, 1842, p. VII.
¬La Ilustración española y americana: 1876,1, 1876, p. 106–.

Pascual Madoz; Antonio Bergnes de las Casas Diccionario geográfico universal: dedicado a la Reina Nuestra Señora .... Imprenta de José Torner, 1836, p. 718–.

Vegeu també

Llista de referències catalanes en obres escrites
Denominació d'origen
Denominació d'origen protegida
Denominació d'origen qualificada
Indicació geogràfica protegida
Indicació geogràfica
Indicació geogràfica de begudes espirituoses
Marca Q
Vi de la terra
Especialitat tradicional garantida
Venda de proximitat